

izvirni znanstveni članek

UDK 339.14(497.4 Kranjska)
prejeto: 12. 6. 2001

† Josip Žontar (1895–1982)*

Kranjski "consensus commercialis" in njegovo delo za napredek železarstva

IZVLEČEK

Josip Žontar je napisal prispevek z gornjim naslovom, ki je deloma izšel tik pred vojno leta 1941 v *Tovarniškem vestniku*, glasilu *Kranjske industrijske družbe*, tretji del pa je zaradi okupacije ostal v rokopisu. V nadaljevanju je objavljen prispevek, ki govori o ustanovitvi dvornega komerčnega direktorija in kranjskega konsesa, o uglednih članih kranjskega komerčnega konsesa, o pritožbi proti Zoisovemu monopolu v trgovini z železom, o poskusu izvoza tržiških kos v Rusijo ter o borbi proti italijanski in švedsko-ruski konkurenci, v celoti. Uvodno poglavje pa se ne nanaša le na predzgodovino prispevka, ampak kaže tudi na to, kako težko si je utirala pot gospodarska zgodovina.

KLJUČNE BESEDE

kranjski komerčni konses, trgovina z železom

SUMMARY

THE CARNIOLAN "CONSENSUS COMERCIALIS" AND HIS WORK FOR THE ADVANCEMENT OF IRON MANUFACTURE

Josip Žontar wrote an article with the above title, which was partly published just before the war, in 1941, in *"Tovarniški vestnik"*, the gazette of the *Kranjska industrijska družba* (The Carniolan Industrial Society) while the third part of the contribution remained because of the occupation in handwriting. In continuation the contribution is about the foundation of the court commercial director and the Carniolan consensus, about the reputable members of the Carniolan commercial consensus, about the complaint against Zois's monopoly in iron trade, about the attempt to export the scythes from Tržič to Russia and about the struggle against the Italian and Swedish-Russian competition. The introductory chapter does not refer to the pre-history of the contribution only but also reveals with what difficulty the economic history paved its way.

KEY WORDS

Carniolan commercial consensus, iron trade

* O Josipu Žontarju prim.: Življenje in delo Josipa Žontarja: Ob stoletnici rojstva, Ljubljana-Kranj 1996, 52 str. s prispevki Jožeta Žontarja (Prelomna leta v očetovem življenju), Darje Mihelič (Problematika raziskovanja lokalne zgodovine in vloga Josipa Žontarja v njej), Sergija Vilfana (Josip Žontar in pravna slavistika), Ferda Gestrina (Delo Josipa Žontarja za gospodarsko in socialno zgodovino) ter Franca Rozmana (Prispevek Josipa Žontarja k zgodovini pisju Jugovzhodne Evrope).

K predzgodovini prispevka

Leta 1939 je Avgust Kuhar, urednik Tovarniškega vestnika, glasila Kranjske industrijske družbe,¹ dal pobudo za pripravo zgodovine železarstva na Jesenicah ter se s tem v zvezi obrnil na vrsto zgodovinarjev. Najprej je pisal Rudolfu Andrejki, ki je bil tedaj načelnik statističnega oddelka pri ministrstvu notranjih zadev v Beogradu. Ta mu je odgovoril, da je o Kranjski industrijski družbi oziroma njeni ustanovitvi nekaj malega napisal v svoji Trgovski zgodovini Schellenburgove ulice v Ljubljani, ko je orisal zgodovino Luckmannove rodbine (Trgovski tovariš 34/1937, str. 37). Opozoril pa je, da je v istem letniku Trgovskega tovariša tudi pomemben članek Draga Potočnika o železarstvu na Gorenjskem (str. 97-104). Če pa bi želel podrobnejših prvotnih virov, se je treba obrniti na Trgovski register v Ljubljani, na Zbornico za trgovino, obrt in industrijo (v poštev prihajajo zlasti njena letna poročila iz časa 1870-1872) ter na Okrajno načelstvo v Radovljici (tako glede vpisa v obrtni register kot glede odobritve novih industrijskih zgradb Kranjske industrijske družbe).

Februarja naslednjega leta je Kuharju o Pokornih zapisih o železarstvu na Jesenicah odgovoril škofijski arhivar Maks Miklavčič. Sporočil je, da med urejenimi zapiski svetnika Franceta Pokorna kakega izčrpnega materiala o železarstvu na Jesenicah ni dobiti. Če bodo kje kake večje beležke o tem, jih pošlje uradno preko župniškega urada na Jesenicah, da jih prepíšejo in potem vrnejo po isti poti škofijskemu ordinariatu, s pripisom za arhiv. Če pa ne bi našel toliko, da bi bilo sploh vredno pošiljati, se naj Kuhar oglasi na Breznici, kjer je svetnik Pokorn v pokoju. Pripomnil je, da Pokorn, ki je bil pred njim škofijski arhivar, še ni vsega dal iz rok. Nadalje je svetoval, naj bi se Kuhar obrnil na Pavla Urankarja, profesorja na Tehniški srednji šoli v Ljubljani, ki je pisal o železarstvu na Jesenicah za Krajevni leksikon Dravske banovine.

Pavle Urankar je odgovoril 15. marca 1940 in se opravičeval zaradi zamude, močno je bil namreč zaposlen s pripravami za Zgodovino Motnika in Tuhinjske doline. Ob delu za Krajevni leksikon si je sicer beležil vire o železarstvu, na žalost pa je te beležke že pred leti izgubila uprava Krajevnega leksikona. Kuharju je svetoval, da bi pregledali do tedaj objavljena dela o Gorenjski ter vrsto nadaljnjih knjig in revij, kjer bi bilo pričakovati kaj o zgodovini železarstva. Končno je še opozoril, da

hranijo veliko gradiva tudi arhivi v Ljubljani (zlasti muzejski), v Gradcu in drugod. Pri tem se je opravičeval, da je "nametal nekaj stvari brez vsakega reda, kar mu je pač prišlo na misel in da ne more nič konkretnega svetovati".

Josip Žontar pa je vzel vprašanje veliko bolj resno. Pripomnil je, da Kuharjevi želji najbrž ne bo mogel tako ustreči, kot on to želi. Ako gre njegov cilj za tem, da se iz dotlej priobčenega gradiva in iz knjig sestavi opis zgodovine našega železarstva, ne bo dosti več dobil, kakor je že znanega predvsem iz Müllnerja, ki pa je zelo nekritično in površno prepisoval vire.² Ostale spise, ki pridejo v poštev, pa najde omenjene v opombah Zgodovine Kranja. Zgodovino našega železarstva je treba šele napisati na podlagi virov, ki jih je dosti, pa še raztreseni so po raznih arhivih v Ljubljani (v Narodnem muzeju, zlasti v stanovskem in v Zoisovem arhivu), Celovcu, Gradcu, Innsbrucku, Münchnu in na Dunaju. Pred leti, ko je delal na svoji "Zgodovini mesta Kranja", je moral pregledati brez števila spisov, vmes je bilo marsikaj tudi o našem železarstvu. Začel je izpisovati in ko je inž. F. Emmer šel na Jesenice h generalnemu direktorju Kranjske industrijske družbe dr. Karlu Nootu, ga je naprosil, da vpraša generalnega direktorja, ali bi dovolil objavljati v Tovarniškem vestniku gradivo za zgodovino železarstva, dalje ali bi imela Kranjska industrijska družba kak interes na zbiranju takega gradiva ter na izdaji zgodovine našega železarstva. Inž. Emmer je posredoval Žontarju odgovor generalnega direktorja, ki pa ni bil prav nič vzpodbuden: Kranjska industrijska družba nima niti interesa niti sredstev za tako zbiranje, niti ne bi podprla izdajanje takšne zgodovine. Tudi ni Tovarniški vestnik namenjen za objavljanje zgodovinskih sestavkov. Glede na tako porazen odgovor je Žontar zbrano gradivo zavrzel in od tedaj ni več beležil gradiva o železarstvu.

V nadaljevanju je Žontar pripomnil, da se po končanem delu na "Zgodovini Kranja" bavi s strogo znanstvenimi študijami, razen tega bo moral najbrž prevzeti organizacijo izdajanja "Zgodovine mesta Ljubljane".³ Po njegovem mnenju bi

² Mišljeno je delo Alfonsa Müllnerja, *Geschichte des Eisens in Inner-Österreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*, I. Krain, Görz und Istrien, Wien-Leipzig 1909, 763 str.

³ Na podlagi sklepa kulturnega odbora mestnega sveta je 25. januarja 1940 njegov načelnik Silvo Kranjec sklical posvet o pripravi monografije zgodovine mesta Ljubljane. Udeležili so se ga Milko Kos, Rajko Ložar, Josip Mal, France Stele, Fran Zwitter in Josip Žontar. Načrt, ki ga je pripravil Žontar, je predvideval 4 do 5 knjig. Nalogo glavnega urednika je prevzel France Stele. Prvi del monografije bi obsegal geografski uvod, prazgodovino in rimsko obdobje, zaključil pa bi z ljubljanskim območjem ter Ljubljano v srednjem veku; za posamezna poglavja so bili določeni avtorji. Vojska je zelo zavrila dela, povsem pa so bila ustavljena leta 1945 in po tem

¹ Avgust Kuhar je bil po vrnitvi iz Francije do oktobra 1935 urednik Elektrotehniškega vestnika v Ljubljani, nato pa urednik Tovarniškega vestnika Kranjske industrijske družbe. (Gornjesavski muzej na Jesenicah, arhiv KID: personala, a.e. 22). - Za vse posredovane podatke se sodelavcem muzeja najlepše zahvaljujem.

morali urediti po vzoru drugih velikih podjetij (spominja se, da je to videl pri Alpine Montan, Schoeller Werke in drugod v Nemčiji)⁴ kartoteko zgodovinskega gradiva, ki bi jo od leta do leta izpopolnjevali in vedno tudi imeli kaj na razpolago za objave v Tovarniškem vestniku. Na koncu je še obžaloval, da se nista že nekako pred dvema letoma spoznala.⁵

Ne le omenjeno dopisovanje, marveč tudi vsebina Tovarniškega vestnika kaže, da si je Kuhar resnično prizadeval za članke z zgodovinsko vsebino. Tudi Žontar se je omehčal in napisal zanj prispevek z naslovom: Kranjski "conessus commercialis" in njegovo delo za napredek železarstva. Ta je deloma izšel v Tovarniškem vestniku tik

pred vojno leta 1941 v dveh dvojnih številkah (št. 5-6 /1.3./, str. 11-12 ter št. 7-8 /1.4./, str. 7-8.). Tretji del zaradi okupacije ni več izšel ter je ostal v rokopisu v očetovi zapuščini. V nadaljevanju je objavljen prispevek, ki tudi po šestdesetih letih ni izgubil na aktualnosti, v celoti. Delo sicer nima opomb - glede na značaj vestnika to tudi ni bilo potrebno, - je pa v besedilu povedano, da temelji na arhivskem gradivu Komerčnega konsesa v Ljubljani (1747-1774, danes v Arhivu Republike Slovenije, fond AS 9). V opombah sem dodal opozorila na novejšo literaturo. Vsekakor pa že ta uvod kaže, kako težko si je utirala pot gospodarska zgodovina.

Jože Žontar

⁴ Času se tudi omenjala niso. Rezultat dela za prvi zvezek monografije je bila Kosova Srednjeveška Ljubljana: Topografski opis mesta in okolice, ki je nato izšel leta 1955 kot 1. zvezek Knjižnice Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino.

⁵ Gre za podjetja v Avstriji, ki pa je bila v času nastanka tega prispevka priključena Nemčiji.

⁶ Gornjesavski muzej na Jesenicah, arhiv KID: spisi.

Ustanovitev dvornega komerčnega direktorija in kranjskega konsesa

Sredi 18. stoletja so prišle vzhodnoalpske in sudetske pokrajine v težak gospodarski položaj. Pruski kralj Friderik II. je osvojil Šlezijo, na katero so bile omenjene dežele v industrijskem in trgovskem pogledu skoraj popolnoma navezane. V Šleziji je bila krepko razvita industrija tkanin iz volne, lanu in svile. Tu je bilo središče trgovine, ki je posredovala med vzhodom in zahodom Evrope. Iz Češke so pošiljali v Šlezijo prejo in slabše vrste platna. Prejo so predelali na statvah, češko platno pa izvažali skupaj z lastnimi izdelki, ker z njimi niso mogli več kriti rastočih potreb izvoza. Enako so dobivali iz Češke in Moravske grobo volno, ki so jo porabili za izdelovanje slabših vrst sukna. Nato so ga izvažali skupno z boljšim domačim blagom. Iz Koroške in Štajerske so dobavljali kose in srpe, iz Češke steklo, iz Avstrije železo, kositer in usnje, iz ogrskih dežel pa baker, sol in vino. Vse je šlo v promet v trgovini s poljskimi, ruskimi in moldavsko-vlaškim (romunskimi) deželami, ki je bila zelo živahna. Nasprotno pa so preskrbovali šlezijški trgovci omenjene pokrajine s finimi vrstami tkanin in drugimi industrijskimi proizvodi, zlasti z začimbami in kolonialnim blagom, ki je prihajalo iz Hamburga v Wroclaw. Kranjska in kraške dežele jadranskega primorja so težile bolj proti jugu, vendar Trst in Reka, ki sta bila od 1719 svobodni luki, nista kazali večje živahnosti.

Odkar je prešla Šlezija trajno v pruske roke, je morala postati trgovska odvisnost in industrijska nesamostojnost sudetskih ter vzhodnoalpskih dežel tem bolj nevarna. Nujno potrebno je bilo začeti s smotnim in vztrajnim delom, da se oprosti država grozeče odvisnosti od močnejšega sosedu in da postane zopet gospodarsko samostojna. Vodilni državniki so bili mnenja, da zavisita blagostanje in napredek države od razmaha trgovine, industrije in prometa. Zato so začeli odločno izvajati načela gospodarske politike merkantilizma.

Toda na neki značilni boleznj je bolehalo avstrijska državna uprava. Preveč so bili prepričani, da bo zaželeni cilj tudi dosežen, ako ustanove poleg ostalih 17 osrednjih uradov še enega s predsednikom, podpredsednikom ter določenim številom svetnikov in tajnikov. Tako je bil na predlog grofa Haugwitza leta 1746 ustanovljen "komerčni direktorij" oz. "Consilium supremum commerciale" kot osrednji urad za pospeševanje industrije in trgovine v državi. Leta 1749 je prevzel njegovo vodstvo grof Rudolf Chotek. Vprašanje pa je bilo, ali bo birokratsko urejena oblast kos težki nalogi in ali bo izpolnila one upe, ki jih je stavila vanj cesarica Marija Terezija.

V posameznih pokrajinah so pri deželnih vla-

dah (imenovanih reprezentance in komore) uredili posebne "subdelegirane komerčne konsese" (conessus commercialis), ki so bili dolžni poročati osrednjemu uradu na Dunaju o stanju gospodarstva v deželi ter staviti primerne predloge za njegovo izboljšanje. Delokrog konsesov se je polagoma širil. Izdana so bila posebna navodila leta 1749 ob ustanovitvi in podrobneje leta 1763. Konsesi so morali ob koncu vsakega leta poročati, kaj so ukrenili za napredek trgovine in industrije. Staviti so morali predloge, katero produkcijo bi bilo potrebno povečati, katerim vrstam tujega blaga prepovedati uvoz, kakšna podjetja bi kazalo na novo ustanoviti in podobno. Konsesi so morali nadalje vsako leto poslati t.im. komercialne tabele, t.j. statistične izkaze o manufakturah in tovarnah v deželi. Iz tega naj bi osrednji urad spoznal, kaj bi bilo potrebno ukreniti za napredek te ali one industrijske panoge.⁶ Žalibog pa kranjski konses sam o mnogočem ni imel pravega znanja. Ko se je n.pr. leta 1764 dvorni komerčni svet bavil z velikim načrtom o pospeševanju čebelarstva v alpskih deželah, je zastavil kranjskemu konsesu vprašanje, naj sporoči, koliko se pridobi medu in voska na leto na Kranjskem. Konses je odvrnil, da mora biti produkcija medu in voska precejšnja, ker se izvažata preko Salzburga v Nemčijo, toda točnega števila ne morejo navesti, ker ne dobe na razpolago carinskih podatkov o prevozu blaga čez mejo. O notranji trgovini z medom, voskom in čebelami pa zopet ni imel konses prave slike, ker ni bilo posebnih sejmov za te vrste blaga v deželi. Enega izmed vzrokov slabega poznavanja trgovine moramo iskati torej v tem, da konses ni imel carinskih podatkov, drugega pa v nasprotju med deželno vlado in konsesom. Vidi se, da so tudi okrožni glavarji dokaj malomarno izvršili naročila in poizvedbe, ki jih jim je naložil komerčni konses.

Zato je bil predsednik kranjske deželne vlade kar zadovoljen, ko je cesarica Marija Terezija, po vzoru Češke tudi na Kranjskem leta 1772 združila komerčni konses z deželno vlado. V okviru deželne vlade je imela delovati odslej le neka "komerčna komisija" pod predsedstvom deželnega glavarja. Eden izmed svetnikov deželne vlade pa naj bi imel stalni referat v "commercialia". V Ljubljani pa so napačno tolmačili, da je z inkorporacijo delovanje konsesa popolnoma ukinjeno tako, da so jih morali z Dunaja leta 1775 ukoriti. Ker so pa naslednje leto tudi dvorni komerčni svet združili s češko-avstrijsko dvorno pisarno, je prenehalo s tem tudi v Ljubljani delovanje mnogo obetajočega komerčnega urada (komisije).

⁶ Splošno o komerčnih konsesih: Jože Šorn, Delovanje komerčnih konsesov, Zgodovinski časopis 24/1970, str. 1-5.

Gnadtivi Freigospud od
Sulachtenga Kamna!

Sedavnu bi bil vse rad njim Lajstosi
niga Lajsta Seta teh gorstkih
rezhi vedet dal, aku bi bili
vedeli de nebodo toku dolgus
ki nam prifili, tier jim pak
potem svejdit mogel de se jih
še nimamo u kratkim trost-
tati, jen tier jeft vejm de njim
to Seta teh gorstkih rezhi možnu
per Seerzu leski, jim sa potrebnu
obratil, de se jim ima ena krat-
na pošta od tajstih rezhi postati,
druge rezhi pak katere so oni šer
sa njih prihoda na farjuse
odloshili, jim sdaj von spustil,
jen popravlani inu popravlani inu
bim, dokler oni pridejo, de kader
pridejo vse to rezhi popravlenu
bo.

Ja Lajstosi Seta teh gorstkih rezhi, je
sadofti frezhen, inu ušel, kater
tudi s: nekateri mi Supernaftami
Smešhan.

Veselo naj pervizh te grosnu lejpe
Aude piazorni se mi Lajstos po-
sthegnani udimu, uszhi dejl od
Aude so take, kater so oni sami
u Samah tajstih zherni kup; od
sedla dali, kader so u Smeštko
konto glesali vidili, katero so
oni sami pohvalili de je lejpa,
de bodo vedeli de smo thiter
zhes to veseli, orhem tukaj po-
kasati kuliku bi per oni glihi.

Poročilo bistrškega jamskega pisarja Antona
Žerovnika baronu Zigi Zoisu 27. aprila 1792.
Zoiov plemiški naziv Edelstein je prevedel z
"Zlahten Kamen" (Arhiv Republike Slovenije 1052,
Zois pl. Edelstein, fasc. 204).

Ugledni člani kranjskega komerčnega konsesa

Med člani komerčnega konsesa oz. komisije v Ljubljani najdemo vrsto zelo sposobnih oseb. Ko je preurejal grof Friderik Haugwitz državno upravo, je določil leta 1747 za člana novoustanovljene deželne vlade v Ljubljani svetnika dvorne komore na Dunaju Franca Henrika barona Raigersfelda (1697-1760). Njegov oče se je pisal še Rakovec in je bil potomec kmeta - svobodnjaka iz Rakovice pri Kranju. Franc Henrik baron Raigersfeld je dovršil pravne študije, prepotoval Belgijo, Nizozemsko, Francijo in Anglijo ter je bil dlje časa v službi veletrgovske hiše Orlando na Reki, potem pa privilegirane orientalne kompanije v Trstu. Da naveže trgovske stike z inozemstvom, je potoval na neki trgovski ladji omenjene družbe na Portugalsko. Zaradi svojega širokega poznavanja svetovnega gospodarstva je bil gotovo najbolj sposoben prevzeti predsedstvo kranjskega komerčnega konsesa. Toda s svojimi naprednimi nazori je prišel kmalu v nasprotje s šefom deželne vlade. V vprašanju cehovstva je bil Raigersfeld docela pravilnega mnenja, da je neobhodno potrebno takoj vse cehe ukiniti ter napraviti velikopotezen načrt za razvoj industrije zlasti tkanin (platna, volne, svile) na Kranjskem. Toda deželna vlada je bila proti in skoraj ves čas svojega uradovanja ni imel Raigersfeld drugega posla kakor presojeti osnutke cehovskih pravil najrazličnejših rokodelstev po kranjskih mestih in trgih, ki so si prizadevali obdržati svoj privilegirani položaj.

Po smrti zaslužnega predsednika Franca Henrika barona Raigerfelda (1760) je njegov naslednik Franc Adam grof Lamberg s Kamna in Zagoric predlagal, da se nastavi za komerčnega svetnika pokojnikov sin Ivan Luka baron Raigersfeld, ki je dovršil Theresianum. Zakaj ni prišlo do tega, se ne da ugotoviti. Raigersfeld se je posvetil nato diplomatski službi. Najdemo ga v Londonu kot svetnika avstrijskega poslaništva. Tam se je poročil z ugledno Angležinjo. Njegov sin je bil že angleški državljani, kapitan angleške vojne mornarice, zadnji potomec Rakovcev - baron Raigersfeld.⁷

Tudi Franc Adam grof Lamberg si je prizadeval za napredek industrije v deželi. Ko je izšel patent o pospeševanju predenja po deželi, je uredil na svojih zemljiških gospodstvih predilnice in tkalnice volne. Leta 1769 si je dal uradno potrditi, da smejo predice iz vasi: Begunje, Zgoše, Rodine, Poljče, Dvorska vas, Bled, Radovna, Rečica, Ribno in Zagorica izdelovati prejo samo za njihove delavnice

⁷ O Francu Henriku baronu Raigersfeldu: Matevž Košir, Od kmeta do barona - iz Rakovice do Londona, Kranjski zbornik 2000, str. 78-88.

volnena blaga. Vasi severozahodno odtod pa si je dal rezervirati Valentin Ruard (znani veletrgovec z Dunaja in fužinar) za svojo tovarno no-gavic na Savi pri Jesenicah. V njegov okoliš so spadale predice iz vasi Bela peč, Radeče, Podkoren, Kranjska Gora, Dovje, Mojstrana, Gozd, Hrušica, Jesenice, Moste, Bela, Dobrava, Grad (Bled), Mlino, Ribno, Poljšica, Spodnje in Zgornje Gorje ter Selo.⁸

Od ostalih svetnikov komerčnega konsesa se je udeleževal v industrijskem podjetju tudi Janez Nepomuk Ursini grof Blagaj, gospod na Boštanju, ki je imel tovarno platna v Šmarju ter si dal zagotoviti leta 1769 za svoj okoliš vse vasi v župniji Smarje, Škocijan pri Turjaku in Lipoglav.

Ker je predpisal dvorni komerčni svet, da mora deželna vlada pozvati k sejam komerčnega konsesa tudi dva ali tri ugledne trgovce, so naprosili leta 1749 v Ljubljani predvsem župana Matevža Franca pl. Peera. Ta je ravno prevzel od Marka Antona Perizhofferja pl. Perizhoff leta 1740 prejeti privilegij za nasaditev plantaže murv na Kranjskem. Po tem privilegiju je imel do leta 1775 izključno pravico saditi murve v deželi. V ta namen je uredil Peer veliko drevesnico v bližini Ljubljane, ki jo je odkupil komerčni konses po njegovi smrti. Peer je dal tudi na lastne stroške tiskati navodilo za gojitev sviloprejk.⁹

Med predlaganimi člani trgovci najdemo tudi ljubljanskega trgovca Andriolija; zakaj ni bil postavljen, se ne da ugotoviti. Namesto njega srečamo Friderika Weitenhillerja, ki je po posredovanju grofa Haugwitza leta 1747 kupil od kranjskih deželnih stanov njihovo suknarno na Selu pri Mostah; ta je bila ustanovljena z deželnoknežjim privilegijem leta 1724 in imela izključno pravico zakladati graničarje v Vojni krajini z blagom za uniforme.¹⁰

Najuglednejša oseba iz trgovskega sveta, ki je do leta 1755 redno prihajal k sejam komerčnega konsesa, je bil veletrgovec Michelangelo Zois. Dovolj je znan njegov trgovski talent, s katerim je kmalu dohitel Petra Antona pl. Codellija (+ 1727) in prevzel leta 1735 od njegovih dedičev široko razpleteno trgovino z železom in izdelki iz železa. Toda ni se omejil le na eno vrsto blaga. V arhivu dvorca Brdo pri Kranju hranijo še danes listino z 12. novembra 1735, v kateri dovoljuje cesar Karel VI. tržaškemu trgovcu Michelangelu Zoisu dobaviti 10.000 starov ovsa iz Notranje Avstrije za cesarsko

armado v Italiji prosto vseh carin in mitnin.¹¹

Zois je imel v trgovini z železom izredne uspehe. O tem priča tudi poročilo dveh članov moravskega komerčnega konsesa, grofa Alojzija Podstackega in inšpektorja manufaktur Prokopa, ki sta potovala leta 1754 preko Ljubljane v Italijo, da proučita možnosti izvoza za izdelke moravskih podjetij. V svojem poročilu navajata, da je uspelo Michelangelu Zoisu spraviti v svojo oblast skoraj vse kranjske in koroške železarne. Deloma je podjetja kupil, večinoma pa sklenil z njimi dobavne pogodbe na daljši rok, tako da ima v trgovini z železom naravnost monopol. V 12 letih je ustvaril pol milijona goldinarjev dobička. Trži preko Trsta, kjer ima skladišča jekla, železa, srpov, kos, žice, žebeljev, pločevine, bakra, pa tudi platna. Najbolj se uveljavlja na tržišču v Senigalliji, zalaga pa z železom vso Italijo. Z neapeljskim podkraljem je sklenil pogodbo, da bo zalagal državo z železnimi izdelki po dogovorjeni ceni.

Ker je bila uprava rudnikov železa in fužin v rokah posebnega višjega rudarskega sodnika in gozdnega mojstra, so vabili k sejam komerčnega konsesa oz. komisije tudi višjega rudarskega sodnika Janeza Krstnika pl. Nemizhoffena, za njim pa Ivana Wolfa pl. Aichelburga. V tehničnih vprašanjih so klicali tudi znamenitega profesorja mehanike p. Gabrijela Gruberja S. J.

Pritožbe proti Zoisovemu monopolu v trgovini z železom

Spisi kranjskega komerčnega konsesa nudijo zanimiv pogled v razne industrijske in obrtne panoge, s katerimi se je moral ta urad baviti. Na tem mestu želim prikazati njegov delež pri reševanju problemov našega železarstva.

Leta 1750 se je pritožil pri dunajski vladi Anton Grošelj, fužinar iz Kroke,¹² proti veletrgovcu Michelangelu Zoisu. Trdil je, da je pooblaščen od ostalih tamošnjih podjetnikov. V svojem spisu je poudaril, da so kranjski fužinarji navezani na koroško železo, ki ga pa ni mogoče dobiti v zadostni količini, ker ima Zois nekakšen monopol v tem pogledu. Zato prosi, da uradno razveljavijo Zoisovo pogodbo za odkup železa iz rudnikov in fužin bamberške škofije na Koroškem, zlasti v Wolfsbergu. Dvorni komerčni svet je stal na stališču, da za napredek trgovine ni primerno, ako ima ena oseba monopol izvoza surovega železa. Bolje bi bilo, da domači obrtniki predelajo železo v razne izdelke in ostane zaslužek doma. Dvorni

⁸ O Valentinu Ruardu kot fužinarju: Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I., Ljubljana 1969, str. 117-120.

⁹ O Matevžu Francu pl. Peeru: Josip Žontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede I/11, Ljubljana 1957, str. 36-38.

¹⁰ O Frideriku Weitenhillerju: Vlado Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 3, Ljubljana 1981, str. 33.

¹¹ Vlado Valenčič, Zois Michelangelo, Slovenski biografski leksikon IV, Ljubljana 1991, str. 828-832. - Listina z dne 12. 11. 1735 je danes neznano kje.

¹² O Grošljih v Kropi: Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984, str. 148.

komerčni svet je sporočil deželni vladi v Ljubljani tudi, da so podobno pritožbo vložili zoper Zoisa puškarji v Borovljah, ki jim je moral Zois obljubiti, da jih bo redno preskrboval z zadostno količino železa. Zato naj se enako obveže Zois, da bo zalagal fužinarje v Kropi in Kamni Gorici z železom.

Pri kranjskem konsesu pa so prikazali Grošljevo vlogo kot grdo obrekovanje Zoisa, ki si je pridobil izredne zasluge za trgovino z železom. Zois tudi ne izvažajo surovega železa, marveč le železne izdelke. Zato ne more biti kriv, ako manjka fužinarjem v Kropi železa. Grošelj pa ni odnehal in se je pritožil na dunajsko osrednjo oblast. Višji rudarski sodnik pl. Nemizhoffen je dobil nalogo, da zadevo preišče. Po njegovem poročilu Grošelj sploh ni bil pooblaščen od ostalih fužinarjev, da nastopa proti Zoisu. Tudi se ostali fužinarji ne strinjajo s tem, da bi uporabljali v Kropi koroško železo. Zato so Grošlja strogo kaznovali. Rudarski sodnik ga je pozval v Ljubljano in ga dal zapreti v mestni zapor, dokler ne bi plačal globe 12 cekinov zaradi obrekovanja Michelangela Zoisa. Zdi se pa, da je bil Grošelj popolnoma prepričan o pravilnosti svojega nazora, ker se je leta 1768 še enkrat obrnil na vlado s prošnjo, naj mu Michelangelo Zois povrne storjeno škodo, ki jo je utrpel.

Grošelj pa ni bil edini, ki se je pritoževal zoper Zoisov monopol. Novembra 1766 je naročil dvorni komerčni svet kranjskemu konsesu, naj opravi natančne poizvedbe o ovadbi, ki so jo prejeli na Dunaju: baron Michelangelo Zois je baje glavni trgovec s koroškim železom, ki ima pri njegovi prodaji v taki meri monopol, da more po lastni volji trgovski promet s koroškim železom pospešiti ali ustaviti ter pritiskati na ceno blaga v škodo vsej deželi. Kranjski konses bi moral v teku 6 tednov podati strokovno mnenje o delovanju Zoisa. Znal pa se je dobro izmazati. V svojem poročilu trdi, da bi zelo rad ustregel uradnemu pozivu, da pa ne more izpolniti ukaza, ker se zadeva ne tiče kranjskega, marveč koroškega železa. Za to pa je pristojen koroški komerčni konses. Menijo pa, da pritožba zoper Zoisa ni utemeljena, ker je vendar koroškim fužinarjem na prosto dano, s kom sklepajo prodajne pogodbe za železo. Ako pa skuša Zois v trgovini z železom obogateti, to ni nikako kaznivo dejanje. Želeti bi bilo, da bi imeli še več tako sposobnih trgovcev, kakor je Zois, ki ga upošteva tudi vlada, saj mu je pred kratkim (leta 1760) podelila baronski naslov.

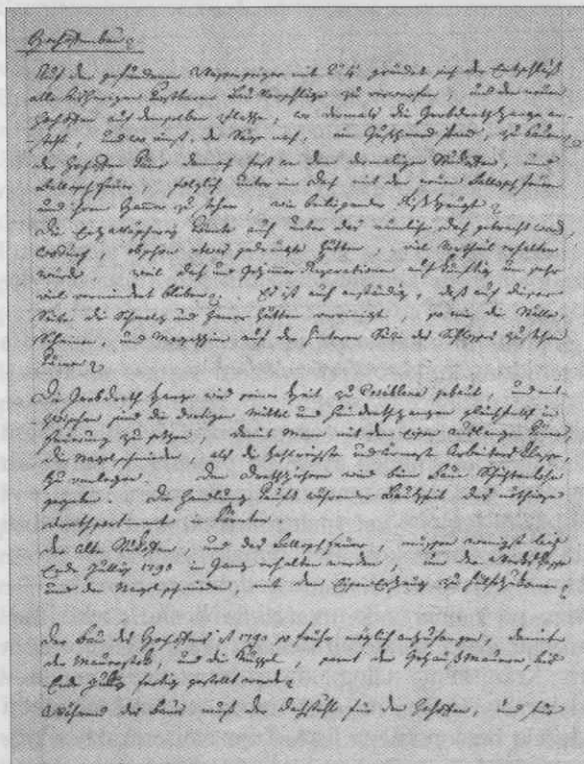
Poskus izvoza tržiških kos v Rusijo

Leta 1763 je sporočil dvorni komerčni svet na Dunaju, da je dana prilika vsako leto izvoziti večstotisoč kos v Rusijo. Zato naj sporoči kranjski komerčni konses, ali bi bili tržiški producenti kos

in srpov v stanju prevzeti dobavo določene količine teh izdelkov. V ta namen naj predloži konses imena kosarjev, obrtna znamenja izdelkov, vrste kos, cene ter plačilne pogoje (morebitni plačilni odlog). Ker pa v spisih nisem mogel najti odgovora o zadevi, je najbrž zadevo reševal višji rudarski sodnik. Izgleda, da iz poskusa navezati stalne trgovske stike z Rusijo, ni bilo nič. Zdi se, da so ovirali pri tem tržiške producente Korošci, ki so delali težave pri dobavah koroškega jekla, ki so ga rabili v Trziču za izdelovanje kos. Vidi pa se, da so uživali tržiški izdelki že tedaj velik sloves.¹³

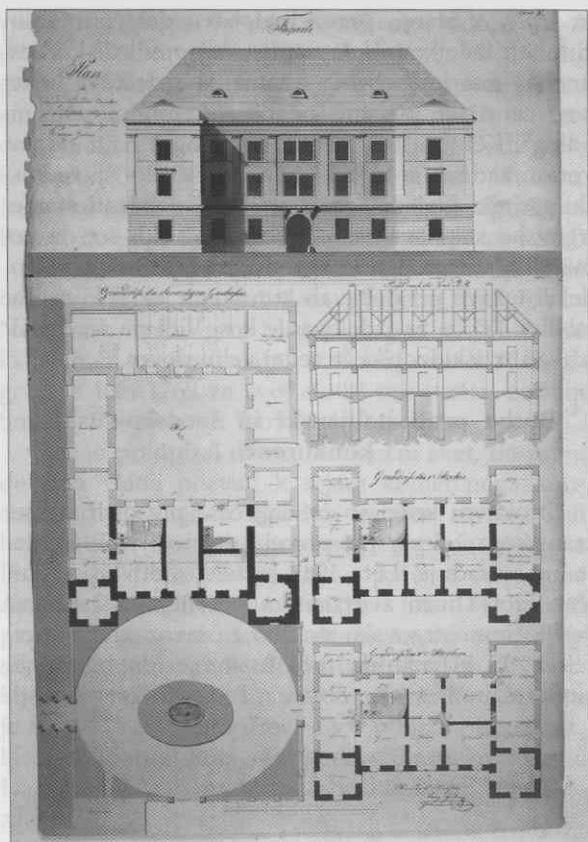
Borba proti italijanski in švedsko-ruski konkurenci

Strokovni krogi so že dalj časa presojali stanje kranjskega železarstva precej kritično. Trdili so, da stalno nazaduje. Leta 1747 je želel radovljiški graščak grof Thurn z državnim posojilom ustanoviti privilegirano trgovsko družbo za izvoz kranjskega železa, ki bi podprla tudi fužinarje, da bi mogli modernizirati svoje obrate. Toda fužinarji niso

Instrukcija Žige Zoisa za plavž v Bistrici, 1789
(Arhiv Republike Slovenije 1052, Zois pl. Edelstein,
fasc. 204).

¹³ O tržiških kosarjih: Ivan Mohorič. Zgodovina obrti in industrije v Trziču, Trzič-Ljubljana 1957, str. 69-94.

Franc Hutter, načrt javorniškega gradu iz leta 1837, napravljen v zvezi s preureditvijo zgradbe (Gornjesavski muzej na Jesenicah, arhiv KID: zbirka načrtov).

zaupali grofu Thurnu. Zato mu tudi dunajska vlada ni odobrila privilegija.¹⁴

Sredi 18. stoletja pa je začela groziti trgovini s kranjskim in koroškim železom druga nevarnost. Mejne državnice v severni in srednji Italiji so se skušale osamosvojiti v proizvodnji železa. Pozimi leta 1751 je sporočil avstrijski poslanik v Benetkah markiz de Priè, da nameravajo Benečani ustanoviti v bližini Padove več tovarn železa, med njimi tudi za izdelovanje kos. Ker nimajo strokovno izvežbanih delavcev, jih skušajo dobiti iz Koroške, železo pa nameravajo uvažati iz Bosne preko Dalmacije. Zato sta dobili deželni vladi na Koroškem in Kranjskem nalog, da pazita glede izselitev delavcev. Odslej ne sme noben podanik zapustiti dežele brez potnega lista. Tuje emisarje, ki bi prigovarjali ali zapeljavali k izselitvi, naj strogo kaznujejo. Glede kos pa so bili na Dunaju še vedno mnenja, da Benečani brez kranjskega in koroškega jekla ne bodo mogli izdelati boljše kakovosti kos.

¹⁴ Več o načrtih grofa Thurna: Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I., Ljubljana 1969, str. 110.

Pri tem pa so zanemarili, da se je bližala še hujša nevarnost, namreč uvoz švedskega in ruskega železa in jekla v Italijo. Leta 1722 je nek referent še smatral za možno, da bi cesar prepovedal ladjam, da vozijo švedsko železo po morski poti skozi Kanal mimo Calaisa in skozi preliv Gibraltar. Nasprotno pa niso na Dunaju niti jemali resno razna tako imenovana študijska potovanja švedskih montanistov n.pr. Angersteina in barona Funka, ki so prepotovali Štajersko, Koroško in Kranjsko ter si ogledovali tehnične naprave pri rudnikih in fužinah.

Novo pobudo za preučevanje razmer v železarstvu na Kranjskem in Koroškem je dala francoska spomenica (Reflexions sur l'ordonnance du 24 avril 1759 portant etablissement d'un magasin de fer à St. Veit), ki jo je o svojih opazovanjih sestavil neki Mr. Moter, ko je prepotoval obe deželi ter jo predložil dvornemu komerčnemu svetu. V njej kritizira tehniko proizvodnje železnih izdelkov, pa tudi slabo organizacijo prodaje. Podrobno primerja tehniko izdelovanja orožja (pušk, topov) v Borovljah in v Liègu v Belgiji, podobno način izdelovanja žebeljev na Kranjskem in v belgijskih ter francoskih tovarnah. Iz poročila se da posneti, da so v zahodni Evropi že uporabljali popolnejše stroje, ki so omogočali izgotoviti bolj enakomerne, pa tudi mnogo večje število izdelkov. Zato je priporočil, da tehnično izpopolnijo podjetja na Koroškem in Kranjskem, ki bi mogla zaradi bližine morja izvažati ne le v Italijo, marveč tudi v Španijo, Portugalsko in v Levanto ter uspešno konkurirati s francoskimi podjetji. Dovolj naj se tujim podjetnikom, da se tu naselijo in ustanove privilegirana podjetja. Omejnjeni strokovnjak je bil celo mnenja, da bi kazalo urediti na Kranjskem tovarno orožja (topov in krogel), ki bi utegnili tekmovati s francoskim podjetjem v Auxonne (jugovzhodno od Dijona).

To obsežno spomenico je prejel julija 1762 tudi kranjski konses v pretres, z naročilom da stavi primerne predloge za napredek kranjskega železarstva. Toda po smrti barona Raigersfelda je manjkalo deželni vladi ljudi širšega obzorja. Niso vedeli, kaj bi svetovali. Šele na ponovni poziv dvornega komerčnega sveta se je obrnil kranjski konses dve leti kasneje na uglednega koroškega industrialca pl. Thysa s prošnjo, naj mu sporoči, kaj so ukrenili za povzdigo trgovine in industrije železa na skupni seji konsesa in višjega rudarskega svetnika. Ker pa do konca leta ni bilo odgovora, je pisal kranjski konses koroškemu januarja 1765. leta ponovno. Šele sedaj so poslali v Ljubljano prepis zapisnika seje z dne 18. aprila 1764, na kateri so bili na dnevnem redu ukrepi za izboljšanje izdelovanja žebeljev in žice, o pospeševanju prodaje kos, srpov in železne posode ter proti konkurenci švedskega in ruskega železa. Seje so se udeležili

člani koroškega komerčnega konsesa in rudarskega urada. Povod za sejo je bilo poročilo z Dunaja, da so Neapelj, Sicilija in papeževa država kar preplavljeni s švedskim in ruskim železom, ki se prodaja za 25% ceneje kot koroško. Zato so začeli na seji koroškega komerčnega konsesa razpravljati o tem, kaj naj se ukrene v obrambo, kako bi se izboljšala kakovost koroškega železa in jekla, obenem pa znižala cena. Vrhovni rudarski mojster je trdil, da to dejstvo pozna, vendar meni, da bo imelo koroško železo, zlasti pa jeklo, vedno prednost pred švedskim. Upa, da bo kmalu zopet sledil dvig trgovskih poslov. Da bi uspelo konkurencu švedskega železa kar v kali zadušiti, predlaga, naj pišejo komercialni intendanci v Trstu ali naravnost kakšnemu neapeljskemu trgovcu, po kakšnih cenah uvažajo švedsko železo. Ako izvira cenenost švedskega in ruskega železa, ki mora vendar preiti težko in nevarno pot, od cenejše manipulacije, bi bilo potrebno, da se obrnejo na avstrijskega poslanca na Švedskem, ki naj bi preskrbel sortimente švedskega železa in jekla z znaki in imeni, da bi mogli napraviti primerne in pravilne kalkulacije. Najbolje bi bilo seveda, ako pošljejo strokovnjaka na Švedsko, da prouči tamošnji način manipulacije, zlasti rudarjenja.

Komerčni svetnik pl. Thys je naročil iz Belgije poseben stroj za rezanje železa, ki bi pospešil produkcijo žebeljev in žice. Značilno je, da je bilo več članov komerčnega sveta mnenja, da bo težko uvesti takšen stroj v koroških obratih, ker so tamošnji fužinarji in njihovi delavci naravnost "zatelebani" v pododovani stari način izdelovanja. Zato bo potrebno, da člani konsesa najprej sami napravijo poskuse s strojem.

Kranjski konses sam ni imel pojma o ureditvi domačih rudnikov železa, niti o kakovosti železne rude, še manj o načinu predelovanja surovega železa. Tudi mitniški uradi mu niso hoteli poročati o količini izvoženih železnih izdelkov. Vse to je bilo na razpolago višjemu rudarskemu sodniku na Kranjskem. Zato je konses prosil dvorni komerčni svet, naj ga pozove na sestanek konsesa. Tam naj poroča rudarski sodnik pl. Aichelburg izčrpno o naslednjih vprašanjih:

1. Ali je na razpolago dovolj rude za povečanje in razširjanje železarn?

2. Ali je na razpolago dovolj jamskega lesa in lesnega oglja, oziroma ali se ravnajo pri izkoriščanju gozdov po gozdarskih strokovnih načelih?

3. Ali se pojavljajo v bližini fužin sledovi plasti črnega premoga in kje v deželi bi se dalo kopati premog v taki bližini, da bi ga bilo možno prepeljati k fužinam in železarnam?

4. Ali se kranjsko železo in jeklo slabo prodaja? Ali je iskati vzroke v visoki ceni blaga, ki izvira morda odtod, da so topilnice daleč proč od rudni-

kov, kar podraži prevoz rude in da so rovi zaradi pomanjkanja denarnih sredstev preveč površinsko in na kratko ter premalo v globino speljani? Ali pa izvira v slabši kakovosti ali pa v inozemski konkurenci?

5. Ali bi se dala cena železnih izdelkov znižati?

6. Ali ne bi bilo primerneje, da ne bi pošiljali za prodajo v inozemstvu surovega železa iz dežele, marveč bi ustanovili na Kranjskem nekaj tovarn železa in jekla?

7. Za katere vrste železnih oziroma jeklenih izdelkov bi bile tovarne najbolj potrebne?

Ker pa kranjski konses toliko časa ni poročal o predlogih za izboljšanje železarstva, so z Dunaja povprašali za vzroke. Zagovarjali so se s tem, da o železarstvu, ki spada v kompetenco rudarskega sodnika, niso imeli nikakega pojma. Prosili so ga za razna pojasnila, šele potem bodo mogli zadevo uspešno rešiti.

Medtem je koroški konses žel že prvi uspeh svojega razpravljanja. Na njegovo pobudo je predložila komercialna glavna intendantca v Trstu izčrpno poročilo o škodljivih konkurencah v Italiji. V njem navaja, da je bila trgovina z železom vedno ona panoga, od katere je zavisel blagor Kranjske in Koroške. Dotlej ni bilo nevarne konkurence v Italiji. V republiki Genovi, v Toskani, vojvodstvu Castro, Ronciglione, papeški državi, Bresciji in Bergamu (Beneška republika) so bili sicer od nekdanj majhni rudniki železa in male železarne. Zadnjih 10 do 15 let pa so se podjetja močno povečala. Podjetja v Castro in Ronciglione dobivajo sedaj surovo železo tudi iz Piombina. Produkcija je tako narastla, da je papeška komora prepovedala uvoz tujega železa v rimski Campanji in Umbriji, torej v pokrajinah države ob Sredozemskem morju tja do Ancone, razen Urbina, Ravene in Ferrare. Tudi v Marki Anconi je bil prepovedan uvoz tuje železne žice. Ako bodo domače železarne še tako napredovale, bodo sledile najbrž kmalu še nadaljnje prepovedi. Fužine v Castro in Ronciglione so zadnja leta tako narastle, zlasti podjetje v kraju Palo nedaleč od Sredozemskega morja, da so začeli izvažati v kraljestvo Neapelj-Sicilijo. Ob tirolski meji so nastale nove naprave v Feltre in Cadore. Pred dvema leti so odkrili železno rudo v Graffignani (Modena), zlasti v gorah Parme in dobavljajo železo proti Bologni.

To so bili prvi udarci kranjski in koroški trgovini z železom. Kajti v Italiji izdelano blago je bilo konsumentu bližje, zato ceneje. Ne odloča pa boljša kakovost kranjskih in koroških železnih izdelkov, marveč le nižja cena.

Poleg tega pa je italijanske dežele še poplavilo železo iz severa, iz Švedske in Moskve. Ko je preteklo leto napravila tržaška trgovska družba prvi poskus prodaje kranjsko-koroških železnih

izdelkov v Španijo, je ugotovila, da iz severa uvažajo tja za 20-30% ceneje. Zavedati se moramo - tako je končalo poročilo - da je skrajni čas, da se ukrene potrebno.

Tržaška intendantca je priključila svojemu poročilu zanimive priloge: dopis avstrijskega poslanika v Milanu grofa Karla pl. Firmiana, poročilo angleških trgovcev Jackson & Rutherford v Livornu, ki so predložili statistiko o rastočem uvozu švedskega in ruskega železa ter njegovih cenah, dalje dopis avstrijskega poslanika v Neaplju Ernsta grofa Kaunitz-Rittberg. Vsi dokazujejo, da se švedsko in rusko železo v Italiji širi ter zaradi nizke cene izpodriva kranjsko-koroško. Ta poplava je postala še občutnejša po končani sedemletni vojni (1763).

Trgovski konzul v Neaplju je sporočil, da je dotlej preskrboval državo izključno z železom Michelangelo Zoisa. Zdaj pa kupujejo skoraj izključno severno železo. Dunajski cent ruskega železa plačujejo po 8 goldinarjev 6 krajcarjev, švedskega po 6 goldinarjev 40 krajcarjev, medtem ko cent kranjsko-koroškega železa, naloženega na ladjo v Trstu, stane 8 goldinarjev 12 krajcarjev. Torej sploh ni konkurenčno. Kajti k tej ceni bi bilo še prišteti stroške prevoza, zavarovalnino in plačilni odlog.

Podkonzula v Palermu in Messini sta soglasno sporočila, da je Sicilija poplavljenjena z rusko-švedskim železom. V zadnjem letu so izvozili tja 68.160 dunajskih centov severnega železa, kranjsko-koroškega pa le 22.720 centov. Posebno žalostno glase izvlečki iz trgovskih pisem Zoisovega zastopnika v Messini Maria e Marchetti, ki vse nadaljnje pošilke kranjsko-koroškega železa stornira, ker je dotok švedsko-ruskega železa tako močan, da cena železa trajno pada. Da bi mogli pravilno presoditi kakovost rusko-švedskega železa, je tvrdka Brentano v Genovi poslala v Trst zabojo s 27 vzorci severnega železa, ki ga je intendantca odpremila dalje v Ljubljano.

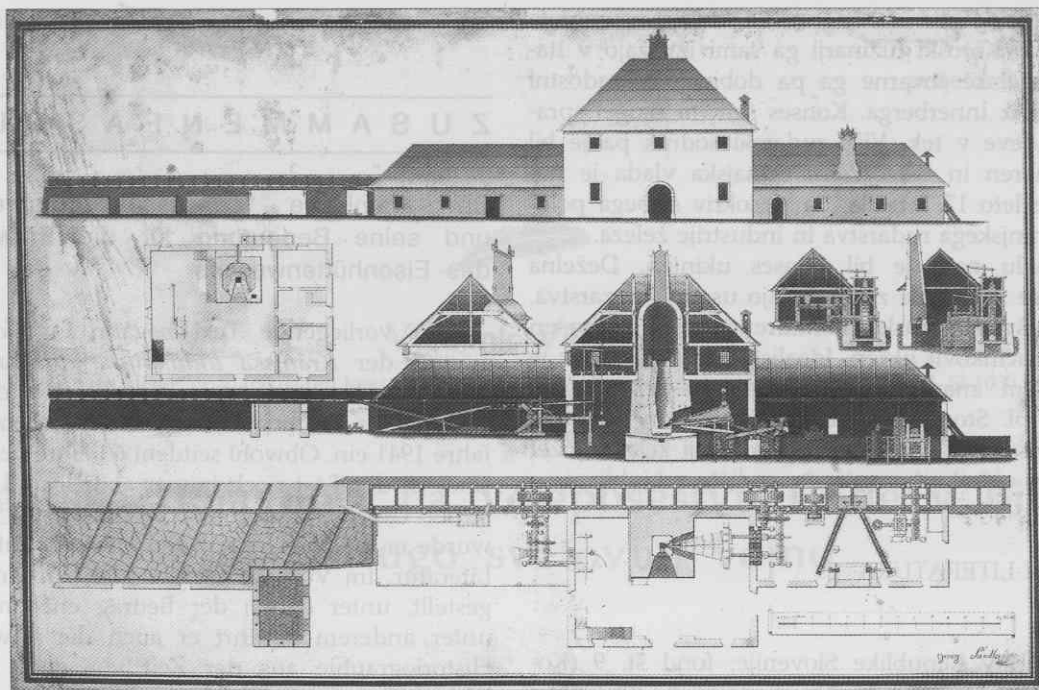
Kranjski konses je menil, da intendantca v Trstu popolnoma pravilno sodi, da izvira padec cen le od obilice blaga na trgu. Več je blaga kakor kupcev. Nujno potrebno je, da zmanjšajo naklade in mitnine oziroma uvedejo premije za izvoz železa, sicer bo severno železo popolnoma obvladalo Italijo. Na Kranjskem pa bo utihnila ena fužina za drugo, opustili bodo rudnik za rudnikom. Usahnil bo vir, ki je preživljal tisočere. Koliko rudarjev bo zapustilo deželo, koliko delavcev pri fužinah bo brez kruha, koliko kmetov ne bo imelo zaslužka od lesa, oglja, prevoza, ako nas premaga sever.

Na podlagi obravnavanega poročila glavne intendantca v Trstu, je pozval kranjski konses Michelangelo Zoisa, naj sporoči svoje mnenje o ukrepih zoper švedsko-rusko konkurenco. Avgusta 1765 je

predložil posebno spomenico, ki se popolnoma krije z ugotovitvami tržaškega urada. Kot edino uspešno sredstvo smatra znižanje cen kranjskega in koroškega železa. To bo pa možno le, ako odpravi država vse naklade na produkcijo železa in carini železo po posebni znižani tarifi. Koristne bi bile tudi izvozne premije. Pred nekaj dnevi ga je svaril trgovski prijatelj iz Senigallije, naj nikar ne kupi koroškega železa, ker ga ne bo mogel na tamošnjem tržišču prodati zaradi poplave s severnim železom. Kranjsko železarstvo pa je zelo šibko. Manjka potrebne rude, še tisto, ki se dobiva, prinašajo z velikimi stroški od daleč. Jame in rovi so precej oddaljeni od topilnic. Pogosto so plasti rude prav kratke in so kmalu izčrpane. Tudi les za kurjavo je potrebno od daleč pripeljati k rudnikom. Začelo ga je primanjkovati, ker se postopa z gozdovi negospodarno.

Kranjski konses je povzel vse trditve Zoisa v svojem referatu, toda predlagal je tudi, naj se ustanovi na Kranjskem večje železarsko podjetje in pokliče strokovne mojstre iz Nürnberga in Augsburga. Na Dunaju s tem niso bili zadovoljni. Dvorni komerčni svet je zahteval ponovno sejo, ki se je naj udeleži tudi višji rudarski sodnik pl. Aichelburg, ki do tedaj še ni pokazal nikakšne dejavnosti. Posebno so nasprotovali na Dunaju predlogu izvoznih premij in odpravi deželnih naklad, ki služijo za kritje določenih državnih potrebščin. Tudi bi bilo nepotrebno na državne stroške naročiti iz Nemčije specialiste za železno industrijo. Kranjski konses naj se obrne raje do koroškega konsesa, da mu pošlje nekaj spretnih in v finih železarskih delih izučenih fantov. Po tem nasvetu se je kranjski komerčni konses res ravnal in oktobra 1765 pisal v Celovec. Od tam so odvrnili, da jih nimajo, naj se obrne do štajerskega konsesa. Iz Gradca so zopet odpisali, da imajo samo dva, ki jih ne morejo odstopiti, naj se obrne kranjski konses na rudarski urad v Eisenerzu. Ta je poslal ljubljansko prošnjo železarni v Waidhofenu ob Ybbsu in v Steyr. Ceh v Waidhofenu je izrazil bojazen pred eventualno konkurenco kranjskih železarn, ako bi dobili v Ljubljani na razpolago spretno in izučene mojstre za izdelovanje finih železnih izdelkov. Vobče so trdile železarne, da finejša dela izdelujejo tuji, to je angleški, švicarski in francoski delavci, domačini znajo le groba železarska dela.

Končno se je usmilil kranjskega komerčnega konsesa štajerski in sporočil oktobra leta 1769, da je v graški tovarni finega železa in jekla, ki je last Josipa Žige pl. Polau nek zelo spreten angleški mojster Jaxeson, ki bi bil pripravljen priti v Ljubljano in urediti moderno tovarno finih izdelkov iz železa pod naslednjimi pogoji: dosmrtno letno plačo 150 goldinarjev, prosto stanovanje in kurjavo,

*Georg Sandler, naris, prerez in tloris Zoisovega plavža na Javorniku iz leta 1797
(Gornjesavski muzej na Jesenicah, arhiv KID: zbirka načrtov).*

posebno nagrado za pouk vajencev in pomočnikov.

Kranjski konses je dal to sporočilo objaviti po vsej deželi, toda nihče se ni javil, ki bi financiral tako podjetje. Zato je moral konses odpisati v Gradec, da zaenkrat še ne more o stvari odločiti. Na Kranjskem se vprašanje železarstva ni premaknilo z mrtve točke. Nasprotno pa je graška tovarna finih železnih in jeklenih izdelkov, ki je imela tri angleške mojstre, lepo napredovala in imela maja 1770 že skladišče izdelkov v vrednosti 20.000 goldinarjev ter zahtevala, da se prepove uvoz vseh onih izdelkov, ki jih tovarna že izdeluje v enaki kakovosti.

Kranjski konses sam ni poznal tehnike predelovanja železa. Zato tudi ni mogel dati strokovnega mnenja, ki ga je zahteval ponovno dvorni komerčni svet leta 1770, kako bi se izboljšala produkcija železa in jekla. Zato se je obrnil do višjega rudarskega sodnika pl. Aichelburga, ki je po preteku pol leta odpisal konsesu prav malomarno in suhoparno, da kranjski fužinarji predelajo domače železo samo v različne velike in male žebelje, dalje nekaj malo žice, pločevine, paličastega železa in jekla. Vse se izvažajo v Trst. Samo kovači in fužinarji v Tržiču izdelujejo kose, srpe, sekire, nože za rezanje zelja, krampe, lopate, verige, snežne kopače, greblje, klešče in podobno, toda večinoma iz koroškega, ne pa iz domačega železa.

Zaradi tega poročila je konses smatral za po-

trebno, da povabi pl. Aichelburga na sejo, kjer bi pojasnil, zakaj se iz kranjskega železa ne dajo napraviti oni izdelki, kakor iz koroškega, dalje kako bi se usposobilo domače železo za finejšo predelavo. Kako bi se ustanovila na Kranjskem tovarna jekla?

Višji rudarski sodnik se je udeležil seje 22. junija 1771 in trdil, da iz domačega surovega železa izdelujejo žebelje, ki jih večinoma potrošijo v deželi, fužine v Bohinju, pri Kamniku in ob reki Krki pa tudi izvažajo izdelke iz tega železa (na primer leta 1769 600 centov, leta 1770 500 centov). Nasprotno pa jekla na Kranjskem ne izdelujejo iz železa, marveč le iz železne rude, zato pa je precej trdo in krhko ter nima one mehkode in finoče, ki je za nadaljnjo predelavo potrebna in ki je značilna za koroško jeklo. Zato izvažajo kranjsko jeklo v surovem stanju v obliki palic v zabojih. Višji rudarski sodnik je menil, da ni mogoče predlagati ustanovitev kakšne tovarne jeklenih izdelkov na Kranjskem, ker bi ravno spretni tržiški fužinarji gotovo že davno uporabljali domače jeklo, ako ne bi bilo prekrhko.

Zato je tudi konses odstopil od svojega načrta, da bi predlagal ustanovitev jeklarne na Kranjskem. Dvorni komerčni svet se je s tem odgovorom zadovoljil. Ker se je pa zaradi švedsko-ruske konkurence dalo kranjsko jeklo vedno težje prodajati v Italijo, ga je ponudil kranjski konses koroškemu in štajerskemu, ako ga rabijo za svoje tamošnje to-

varne. Toda oba sta odgovorila, da ga ne moreta prevzeti. Koroški fužinarji ga sami izvažajo v Italijo, štajerske tovarne ga pa dobivajo v zadostni količini iz Innerberga. Koneses sam ni mogel spraviti zadeve v tek. Višji rudarski sodnik pa je bil malomaren in brezbrizen; dunajska vlada je naslednje leto 1772 trdila, da je sokriv slabega položaja kranjskega rudarstva in industrije železa.

Kmalu nato je bil koneses ukinjen. Deželna vlada se ni brigala za nadaljnjo usodo železarstva. Zoper švedsko-rusko konkurenco ni bil izvršen noben učinkovit ukrep. Idealist Žiga baron Zois je v svojem znanstvenem stremljenju celo dovolil Švedu pl. Stockenströmu obisk rudnikov in fužin in dopisoval z njim celo o produkciji železa. Jožef II. pa je ukinil višje rudarsko sodišče v Ljubljani.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

AS - Arhiv Republike Slovenije: fond št. 9 (Komerčni koneses v Ljubljani); fond št. 1052 (Zois pl. Edelstein, rodbina).

Dopolnilno:

Gornjesavski muzej na Jesenicah, arhiv KID.

ZAL - Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 499, Mesto Ljubljana, Kulturni odsek.

LITERATURA

Müllner Alfons: *Geschichte des Eisens in Inner-Österreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, I. Krain, Görz und Istrien*, Wien-Leipzig 1909, 763 str.

Dopolnilno:

Košir, Matevž: *Od kmeta do barona - iz Rakovice do Londona*, *Kranjski zbornik 2000*, str. 78-88.

Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*, Trzič-Ljubljana 1957, str. 69-94.

Mohorič, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I*, Ljubljana 1969.

Šorn, Jože: *Delovanje komerčnih konesesov*, *Zgodovinski časopis 24/1970*, str. 1-5.

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*, Maribor 1984.

Valenčič, Vlado: *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*, *Zgodovinski arhiv Ljubljana*, Gradivo in razprave 3, Ljubljana 1981.

Valenčič, Vlado: *Zois Michelangelo*, *Slovenski biografski leksikon IV*, Ljubljana 1991, str. 828-832.

Žontar, Josip: *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede I/11, Ljubljana 1957.

ZUSAMMENFASSUNG

Der krainische "consessus commercialis" und seine Bedeutung für die Entwicklung des Eisenhüttenwesens

Der vorliegende Text begann im *Tovarniški vestnik* der *Kranjska industrijska družba* zu erscheinen. Nach der zweiten Folge stellte die Zeitung ihr Erscheinen wegen der Besetzung im Jahre 1941 ein. Obwohl seitdem 60 Jahre vergangen sind, ist der Text noch immer aktuell und wird in seiner Gesamtfassung hier veröffentlicht. Ergänzt wurde er lediglich durch den Hinweis auf neuere Literatur. Im Vorwort werden die Umstände dargestellt, unter denen der Beitrag entstanden ist, unter anderem berührt er auch die slowenische Historiographie aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg.

Das Hofkommerzdirektorium wurde im Jahre 1746 gegründet, der krainische "consessus commercialis" entstand drei Jahre später mit der Aufgabe, Industrie und Handel zu fördern. Beide stellten ihre Tätigkeit im Jahre 1776 ein. Unter den namhaften Mitgliedern des krainischen "consessus commercialis" befanden sich Franz Heinrich Baron Raigersfeld, Franz Adam Graf Lamberg, Valentin Ruard, Johann Nepomuk Ursini Graf Blagai, Matthäus Franz von Peer, Friedrich Weitenhiller, Michelangelo Zois. Zu den Sitzungen wurde auch der Oberbergrichter und Forstmeister Johann Täufer von Nemizhoffen eingeladen, nach ihm aber Johannes Wolf von Aichelburg, wenn technische Fragen behandelt wurden, auch Gabriel Gruber.

Unter anderem setzte sich der "Consessus commercialis" auch mit Fragen des Eisenhüttenwesens und Eisenhandels auseinander, z.B. im Jahre 1750 mit der Beschwerde Anton Großeljs, eines Eisenhüttenbesitzers aus Kropa (Kropp) gegen das Monopol von Zois für den Eisenhandel, im Jahre 1763 mit dem Versuch einer Ausfuhr von Sensen aus Trzič (Neumarkt) nach Rußland. Die Hauptfrage waren seit 1762 jedoch die Verhältnisse im Eisenhüttenwesen in Krain und der Rückgang des Eisenhandels. Die Ursache dafür ist in einer immer größeren Einfuhr von schwedischem und russischem Eisen und Stahl nach Italien, dem Hauptabsatzmarkt für das krainische Eisen, zu suchen.